

2. СТАНОВЛЕННЯ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

- 2.1. Формування фонетичної системи праслов'янської мови.
- 2.2. Реконструкція праформ.
- 2.3. Система голосних праслов'янської мови у її відношенні до праіндоєвропейської.
- 2.4. Походження голосних звуків слов'янських мов.
- 2.5. Редуковані голосні.
- 2.6. Походження носових голосних **ж, љ**.

Основна література

1. Крижанівська, О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики. Київ, 2010.
2. Леута, О.І. Старослов'янська мова. Київ, 2017.
3. Майборода, А.В. Старослов'янська мова. Київ, 1975.
4. Майборода, А.В.; Коломієць, Л.І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. Київ, 1992.
5. Станівський, М.Ф. Старослов'янська мова. Львів, 1964.
6. Станівський, М.Ф. Старослов'янська мова. Київ, 1983.
7. Ivšić, S. Slavenska poredbena gramatika, Zagreb, 1970.
8. Mihaljević, M. Slavenska poredbena gramatika, 1.dio. Uvod i fonologija. Zagreb, 2002.
9. Vrana, J. Uvod u slavensku poredbenu gramatiku, Zagreb, 1965.

Додаткова література

1. Бошковић, Р. Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика, морфологија. грађење речи, Београд, 2000.
2. Жовтобрюх, М.А.; Русанівський, В.М.; Скляренко, В.Г. Історія української мови. Фонетика, Київ, 1979.
3. Лучик, В.В. Вступ до слов'янської філології, Київ, 2008.
4. Пипер, П. Увод у славистику, 1., Београд, 2009.
5. Чучка, П.П. Вступ до слов'янської філології, Київ, 1988.
6. Matasović, R. Uvod u poredbenu lingvistiju, Zagreb, 2001.

2.1. Формування фонетичної системи праслов'янської мови

Праслов'янська мова — основа розвитку сучасних слов'янських мов.

Численні приклади засвідчують, що, напевне, важко знайти ще таку спільність мов, де б фонетична, морфологічна, лексична схожість була такою очевидною. Українці і хорвати, поляки і словенці можуть, наприклад, спілкуватися один з одним без перекладача. Причини такого явища - в існуванні спільної мови-джерела сучасних слов'янських мов.

На сьогодні існує багато припущень стосовно території і часу формування праслов'янської мови на основі одного з індоєвропейських діалектів (протослов'янського).

Праіндоєвропейська мова - прамова, яка впродовж тривалого часу була спільною для всіх індоєвропейських мов: слов'янських, балтійських, іранських, індійських, германських, романських, кельтських, грецької, албанської, вірменської, низки мертвих мов.

Як вважає більшість славістів, ця мова існувала орієнтовно у V-IV тисячоліттях до н.е. і становила діалектно диференційовану єдність.

Індоєвропеїстика, індоєвропейське мовознавство - галузь мовознавства, що вивчає індоєвропейські мови, які належать до однієї з найбільших і науково вивчених мовних сімей.

Розпад прамови став складним процесом не лише мовної дивергенції (розходжень), але також і конвергенції (сходжень). Одним із давніх процесів мовної дивергенції стала палаталізація задньоязикових приголосних у низці індоєвропейських мов. Як наслідок - утворилося два ареали. Мови, де була здійснена ця палаталізація (у слов'янських, балтійських, індійських мовах). Мови, де цей процес був відсутнім (германські, романські, кельтські, грецька мови).

Вивчення фонетичної системи праслов'янської мови допомагає зрозуміти походження фонетики слов'янських мов, фонетичні процеси *дописемних епох*.

Елементи структури кожної мови є результатами дуже складних змін, пережитих у різні часи в минулому. Без урахування цих давніх закономірних змін багато деталей всякої досліджуваної мови можуть здаватися випадковими.

Фонетична система праслов'янської мови встановлюється на основі системи звукових відповідностей у генетично тотожних морфемах слов'янських і неслов'янських індоєвропейських мов. Однак таким способом (він поки що найкращий) не можна реконструювати системи прамови в усій її

повноті, і з цієї причини на реконструйовані звуки треба дивитися як на звукові типи, кожен з яких є представником тогочасних можливих діалектних варіантів.

Праслов'янська мова — прामова - це основа як усіх слов'янських мов та діалектів, наявних на сьогодні східнослов'янських, південнослов'янських, західнослов'янських, так і мертвих мов.

Праслов'янську мову не засвідчено жодною пам'яткою. Ця мова була штучно реконструйована, змодельована вченими і становить собою логічну, струнку систему архетипів - мовних форм, які записуються латинськими буквами під зірочкою * (астериском). Основним прийомом відновлення цих форм є аналіз значної кількості регулярних відповідностей у слов'янських та інших індоєвропейських мовах, здійснених на основі етимологічного аналізу.

Оскільки праслов'янська мова була спільною розмовною мовою для всіх слов'ян, її нерідко називають також *спільнослов'янською, загальнослов'янською, протослов'янською, давньослов'янською*.

Фонетична система праслов'янської мови розвинулася на основі фонетичної системи праіндоєвропейської мови-основи.

Як зазначає Ю.Шевельов, «розвиток української мови почався й протягом якогось часу відбувався в рамках праслов'янської мови. У певному сенсі українська мова являє собою просте продовження праслов'янської мови в тому вигляді, як нею говорили на території, розташованій, беручи приблизно, між Карпатами та східними допливами Дніпра в його середній течії. Ранні звукозміни, що їх висліди відклалися в українській мові, мусили мати різне географічне поширення. Деякі з них охоплювали більші території, деякі менші. Їхні ізоглоси частково накладалися одна на одну, а частково перехрещувалися. З плином часу ця конфігурація ізоглос у їхній складній і подеколи дуже заплутаній взаємодії укшталтувала зону тієї мовної єдності, що тепер є znana під назвою «українська мова», а також дрібніші зони її діалектів. Таким чином, система фонем і звуків праслов'янської мови в її кінцевому варіанті, який іще не виявляє поділів у цій мові, є тим вихідним пунктом, від якого слід вести історію української мови (а радше історію її формування). Історик української мови дізнається про цю систему з історичної фонології праслов'янської мови. Вона виступає для нього як наперед дана — і від неї починається вже його власний аналіз. Дослідники праслов'янської мови датують цю систему приблизно VI-VII ст.» Цієї точки зору дотримувались і ми.

2.2. РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАФОРМ

Праслов'янські та праіндоєвропейські форми відтворюються методом реконструкцій. У порівняльно-історичному мовознавстві прийнятий певний спосіб запису відтворених форм. Реконструкції подаються за допомогою пристосованої латинської графіки і позначаються зірочкою * перед словом або фонемою: *ordlo, *ā, яка називається *астериск*.

Уживаються й інші транскрипційні знаки

Дужка під голосною — нескладовий голосний звук: *ī, ū*.

Дужка над голосною — знак короткої тривалості звука: *ǎ, ě, ĭ, ǒ, ŷ*.

Горизонтальна риска над голосною — знак довгої тривалості звука: *ā, ē, ī, ō, ū*.

Кружок під буквою, яка позначає сонорний звук, — знак складотворного приголосного: *ŕ, ʙ, ŋ, ŋ*

Гачок під голосною — знак носового резонансу голосного звука: *ȯ, ė*.

Скісна риска праворуч вгорі біля приголосної — знак м'якого приголосного звука: *l', n'*.

Апостроф праворуч вгорі біля приголосної — знак напівм'якого приголосного: *b', z'*.

ø — нуль звука, тобто його відсутність.

Знак > словами, морфемами або звуками означає “одне змінилося на друге“: *ordlo > **рало**.

Знак < означає “одне розвинулося з другого“: **рало** < *ordlo.

Квадратні дужки — фонетична транскрипція: [а], **ксть** [jestʲ].

Латинські літери, пристосовані для праслов'янських реконструкцій:

*x — [x]

*y — ы

*c — [ц]

*ě — ě

*ž — [ж]

*ȯ — ȯ

*č — [ч]

*ė — ė

*š — [ш]

*dž — [дж]

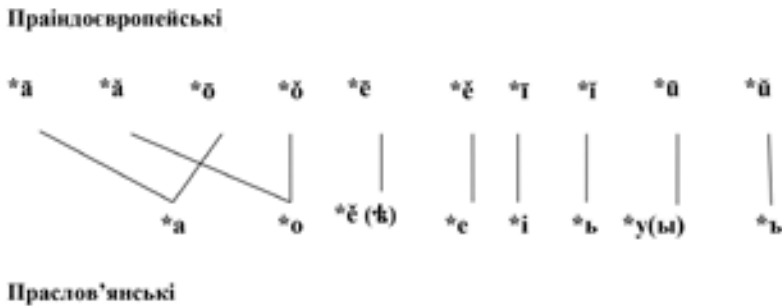
*dz — [дз]

ь, ь латинських відповідників не мають.

Приклади з грецької мови подаються буквами грецького або деколи латинського алфавіту, приклади зі сучасних слов'янських мов — відповідною слов'янською графікою, а з інших індоєвропейських мов — латинською.

2.3. СИСТЕМА ГОЛОСНИХ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ У ЇЇ ВІДНОШЕННІ ДО ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ

Вокалізм ранньої праслов'янської мови знаходиться в такій відповідності до праіндоєвропейського:

У праслов'янській мові давня індоєвропейська квантитативна кореляція перестала бути ознакою голосних звуків, перетворившись у нове кількісне співвідношення: довгий голосний не мав короткого відповідника тієї ж якості, і навпаки; з коротких *ĭ* та *ĭ̄* утворилися надкороткі, редуковані голосні **ь** та **ь̄**:

Нижче подаються характеристики голосних звуків старослов'янської мови в їх порівняльно-історичному розрізі. Наочною схемою, за якою легко зрозуміти такий підхід до історії походження звуків, є схеми:

2.4. Походження голосних звуків слов'янських мов

Голосний [a] був звуком заднього ряду низького піднесення: **азъ, даръ, мати**. А після м'якого або пом'якшеного приголосного звук [a] передавався лігатурою **ia**: **вола**. На початку складу або слова лігатура **ia** передавала йотований звук [ja]: **дѣяти, аѣтько**. Звук [a] походив із праіндоєвропейського *ā, *ō, *ē (див. таблицьку).

Первісний **a** < *ā був у коренях слів після твердих приголосних, деяких м'яких, в дієслівних суфіксах **-ати** і в закінченнях іменників жіночого роду (**мати, стати, жєна, овьца**).

Голосний **a** < *ō був у дієслівних основах зі значенням тривалості або повторюваності дії, а також у коренях тих іменників, де у споріднених індоєвропейських мовах було [o]: **даръ, родити — раждати, ходити — хаждати** (див. таблицьку).

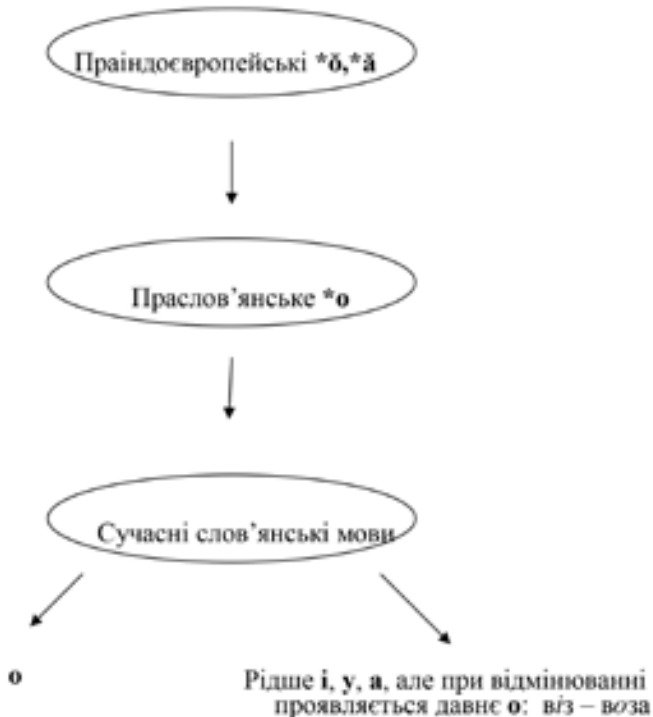
Голосний **a** < *ē був у позиціях після *j, *ž, *č, *š.

Праслов'янська	Старо слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
*a < *ā *māti	мати	болг. майка хорв. mati серб. мати укр. мати пол./чеськ. matka	лат. māter санскр. mātār
*stāti	стати	укр. стати хорв. stati серб. стати пол. stanąć чеськ. stati	лат. stāre
*a < *ō *darъ	даръ	болг./серб. дар хорв. dar чеськ. dar укр./рос./блр. дар	лат. dōnum
*dъva	дъва	болг./серб./ укр./рос./блр. два хорв. dva пол./чеськ. dwa, dva	лат. duō гр. δυω
*a < *ē *kričati (<*krikēti)	кричати	пол. krzyzczeć чеськ. křičeti укр. кричати блр. крычаць хорв. kričati	

*ležati (*legēti)	ЛЕЖАТИ	болг. лежа хорв. ležati серб. лежати чеськ. ležeti укр. лежати	
*stojati (<*stojēti)	СТОЯТИ	болг. стоя хорв. stajati серб. стајати укр. стояти	лат. stēfī, stātum

Голосний [o] звуком заднього ряду середнього піднесення і вживався виключно після твердих приголосних, а також на початку слова. [o] походить з праіндоєвропейського *ōi, *ǵ, що підтверджується фактом: в інших індоєвропейських мовах слов'янському [o] відповідає [a] або [o]. Існує версія, що старослов'янський [o] був відкритий і своєю артикуляцією наближався до артикуляції [a]. Це засвідчують слова запозичені в старослов'янську мову з латинської: **ПОГАН(ИНЪ)** — лат. pāgānus, **СОТОНА** — гр. σατανας.

І навпаки: слов'янське [o] греки передавали через [a]: peiragastos — **ПИРОГОСТЪ**, dzákanon — **ЗАКОНЪ**, s'klabēnoī — **СЛОВ'БНЕ** (тут грецькі слова подані у латинській транскрипції).

Праслов'янська	Старо-слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
o < *o *domъ	домъ	болг. дом хорв. dom пол. dom рос. дом	лат. domus гр. δόμος
*oko	око	болг./укр. око пол. / hr. oko	лат. oculus
o < *ā *ъ	возъ	пол. wóz серб./рос./блр. воз	лит. važūs (сани) давньоірл. vagn (віз)
*osъ	ось	болг. ос хорв./пол. os рос. ось	лит. asis лат. axis

Існує версія про походження о з *ě, який стояв у позиції перед ц/v. Це підтверджують приклади з грецької і німецької мови: лат. *novus* (о з e перед v), гр. νέφος, νέος, нім. *neu*, слов'янські мови — *новий, нову́*.

Голосний [e] — звук переднього ряду середнього піднесення, який стояв у позиції після м'якого, напівм'якого і твердого приголосного (крім задньо-язикових г, к, χ, тому що викликав би чергування), причому твердий приголосний відразу ж ставав напівм'яким: **поле, чело, народє, жена**. Йотація [e] на початку слова і складу в пам'ятках передається непослідовно: **житне, ксть — есть**.

Звук [ě] у старослов'янській мові походить з праіндоєвропейського

Праслов'янська	Старо-слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
e < *ě *berǫ з праїндоєвропейського *bhǝǵē	ѢѢ	укр. беру хорв. berem серб. берем пол. bierzysz чес. беру	лат. ferō гр. φερο лит. bergiú

Голосний [i] — звук переднього ряду високого піднесення.

Графічно передавався такими літерами: **і, ї, н**, причому як у значенні [i], так і в значенні [й]. Приголосні перед [i] були м'якими, напівм'якими, а тверді набували позиційної напівм'якості: **кон'н, ж'нвъ, градъ — град'н**.

У певних позиціях — на початку слова і в кінці слова після голосної літери і — и міг позначатися звук [j] (тобто українське [й]) або [ji] — (і): **нмати** — [імат'і], [јмат'і], **краї** — [крај], **добрыи** [добрыј].

Праслов'янський *i був довгим звуком і походив з дифтонгів *e₁, *o₁, та звука *i, а в позиції на початку слів для позначення [ji] або [j] походив з *jъ і *jū.

Праслов'янська	Старо слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоевропейські мови
$i < *ī \text{ } *piti$	пити	укр. пити хорв. piti серб. пити пол. pić	лат. bibere
$i < *ī$ в позиції після j , тобто з $*ji$ $*živъ$	живъ	болг. жив хорв. živ пол. żywy укр. живий блр. жывы	лит. gyvas лат. vīvus
$i < *oi$ (можливо $*oi < *ai$) $*ti$	ти	укр. ти серб. ти пол./чеськ. ty хорв. ti	гр. toi
індоєвр. $*bherois$	берн	рос. бери укр. берить хорв. beri	гр. φεροις лат. ferois
$i < *ei$	кривъ тихъ ити	хорв. kriv укр. кривий рос. кривой пол. krzywy	лит. kreivas лит. teisus лит. eiti

Ще є такі варіанти походження [i]:

1) $i < *ins$ (у кінці слів): **гости** — гот. gastins (знах. мн.);

2) $i < *ē$ (у кінці слів з інтонацією циркумфлекса, тобто з висхідною інтонацією): **мати** — лит. motā

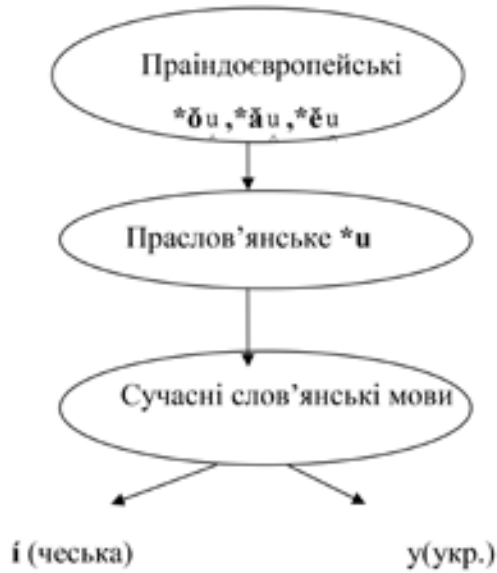
3) У праслов'янській мові i могло виникати з $ʏ$ (< з індоевропейського $*ū$) в позиції після j : $*šiti < *sjuti$, лит. siūti.

Голосний [ʏ] — дифтонгічного походження (з $*ō$, $*ā$, $*ě$), який передавався графічно, як **оу, Ѹ**:

$у < *ou < *ā$

$у < *ou < *ō$

$у < *ou < *(j) *ě$

Праслов'янська	Старо-слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоевропейські мови
*u < *ǫ, *ǣ *suchъ < *sausos	соуχъ	укр. сухий хорв. suh бол. сух пол. suchy	гр. αυος < ζαυος
*ucho	оуχο	болг. ухо пол. ucho	лат. auris лит. ausis нім. Auge
*u < j(ěu) *pľutja < *pleu	пľути	хорв. pľuća серб. плућа чеськ. plíce пол. pľuca	гр. πλευμων
*ľudije	люднїє	укр. рос. люди чес. lidé серб. људи хорв. ljudi	нім. Leute

Голосний ѱ — звучав як [e^a], походив з *e і дифтонгів:

ѱ < *ě < *ē

ѱ < *ě < *aj

ѱ < *ě < *oj

Праслов'янська	Старослов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
*ě < *ē *deti	дѣти	укр. діти рос. девять пол. dzieci хорв. djeti	лит. dėti
*sěmę	сѣмѧ	укр. сім'я хорв. sjeme серб. семе рос. семья пол. siemie	лат. sēmen прус. semen
*ě < *aj, *oj *lěvъ < *laiϕos	лѣвъ	укр. лівий рос. левый хорв. lijevi серб. леви	лат. laevus гр. λαίφος
*kъojna	цѣна	укр. ціна рос. цена пол. cena серб. цена хорв. cijena	лит. kaina гр. ποιφή
*rъkai	рѣцѣ	укр. руці пол. ręce хорв. ruci серб. руци	лит. rankai

У праслов'янській мові кожне подовжене *е* змінюється згодом на *ѣ*, що відбивається в сучасних чергуваннях: **plesti / sьplětati* — *плести / сплітати*.

Голосний [*ɨ*] походить з праслов'янського **y*, якому в інших індоєвропейських мовах відповідає *ū*. На слов'янському ґрунті цей *ū* втратив лабіальний характер у вимові і перейшов в **ǔ[ɨ]*: *ы < *y < *u*

Праслов'янська	Старо-слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
<i>*y < *ū *dumъ</i>	дымъ	укр. дим рос. дым хорв. dim пол. dym	лат. fumus скр. dhūmas
<i>*y < -*uns, -*ons, -*onts</i> (у кінці слів) <i>*synu</i> <i>*vьky</i> <i>*bery < *bheronts</i>	Зн. в множ. сыны влькы активний дієприкметник тепер часу (коротка форма) бєры	укр. синів, вовків рос. берущий пол. bierzący	гр. λυκους < <i>ϝl̥kons</i> гр. φερων, φερντος
<i>*y < *ōn</i> (в кінці слів) <i>*kamōn</i>	камы	укр. камінь рос. камень пол. kamień хорв. kamen	гр. ἄκμων

**Kamōn* відбиває давнє чергування в цих типах основ **ĕn* // **ōn*, де **ōn* > **ū* > **y*: *kaṁēn*: **kaṁōn* > **kaṁū* > **kaṁy*. Сучасні слова, наприклад, російське *камень* чи польське *kamień*, знову прояснюють давній звук **e* в первісній формі. Як бачимо з прикладів, праслов'янський голосний [ɨ] виник на місці **ū* лише там, де він стояв у кінці слова або перед наступним приголосним, що й відбито у сучасних чергуваннях:

**sъlati* — **posylati*
słać — *posyłać*
 слати — посылати

2.5. РЕДУКОВАНІ ГОЛОСНІ

Голосний [ɨ] був редукований, тобто дуже короткий звук, нелабіалізований, переднього ряду; [ɛ] — редукований, нелабіалізований голосний заднього ряду. Вони походили, відповідно, з **ī* та **ū*:

У період становлення слов'янської писемності в другій половині IX і X столітті у македонських діалектах **ъ** і **ь**, очевидно, вимовлялись неоднаково. Більш коротко в слабкій позиції, а саме:

- 1) в кінці багатоскладових слів: **домъ, несетъ, пжтъ**;
- 2) у складі, який передує складові з голосним повного творення: **тъма, зъло**;
- 3) у складі, який передував складові зі сильним **ъ** і **ь**: **дньсь**.

Менш коротко ці звуки вимовлялися у сильній позиції, коли вони стояли:

- 1) перед складом з **ъ** і **ь** у слабкій позиції: **днь, сьнь**;
- 2) в наголошеному складі **шьпътъ, тъмьнь**.

У “Київських листках” (глаголичній пам’ятці X століття) знаки графічної передачі редукованих голосних ще використовуються правильно. Але пам’ятки XI століття відбивають зміни у вимові **ъ** і **ь**, які згодом розвинулись у процесі їх кількісного (квантативного) розвитку.

У IX–X столітті настають зміни, а саме: втрата (послаблення до нуля звука) редукованих у слабкій позиції і перехід (подовження) в сильній позиції у голосні повного творення. Про втрату редукованих у слабкій позиції свідчить їх відсутність (пропуск), наприклад, у Зографському рукописі — **кто** (замість **къто**), **зло** (замість **зъло**); у Маріїнському Євангелії — **два** (замість **дъва**), **пцѣте сѧ** (замість **пцѣти сѧ**).

Пропуски **ъ** і **ь** в кінці слів трапляються рідше, оскільки переписувачам було легше запам’ятати, що там повинен бути якийсь знак. У кінці слів **ъ** і **ь** перетворюються в знаки, які показують твердість або м’якість кінцевого приголосного. Але в Ассеманієвому Євангелії та декотрих інших пам’ятках **ъ** і **ь** часом відсутні на

кінці слова: **прид** (замість **придѣ**), **придет** (замість **придетѣ**), **свобод** (замість **свободѣ**).

У мові переписувачів Ассеманієвого Євангелія і Синайського Псалтиря редуковані **ѣ** і **ь** у слабкій позиції втрапилися, і вони вживали їх за традицією.

Також не існує системи вживання редукованих у слабкій позиції, і тому трапляється написання **ь** замість **ѣ** перед наступним напівм'яким приголосним:

- дѣвѣ** (замість **дѣвѣѣ**) — але **дѣва**,
- зѣлѣ** (замість **зѣлѣѣ**) — але **зѣла** (Зографське Євангеліє).

Подібні приклади є і в Савиній книзі.

Першими редуковані у сильній позиції перейшли в голосні повного творення у пам'ятках македонського і західноболгарського походження: **ѣ** — **о**, а **ь** — **є**.

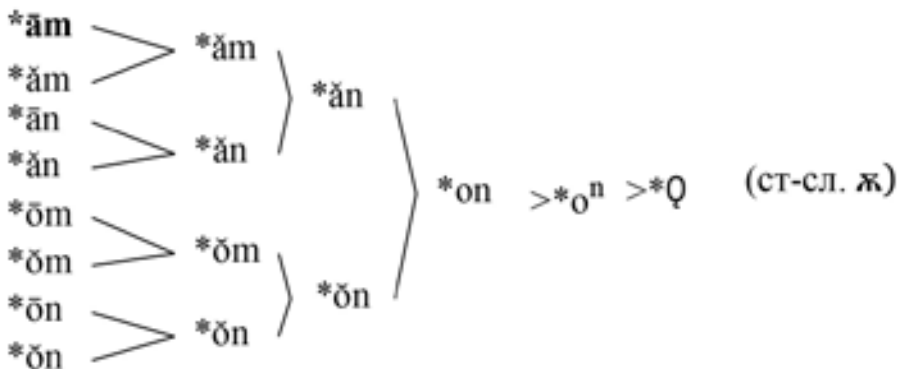
Наприклад:

- днесь** — замість **дньсь**,
- шедѣ** — замість **шьдѣ**,
- народо съ** — замість **народѣ съ** (Зограф. Євангеліє, Ассем.).

2.6. Походження носових голосних

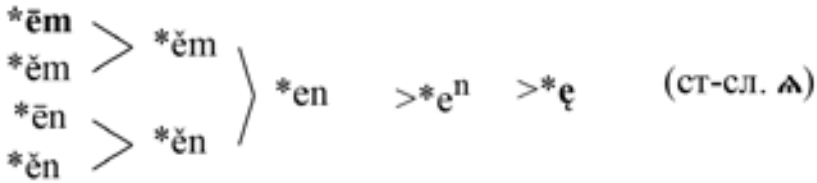
Носові голосні утворилися у праслов'янській мові в результаті з монофтонгізації індоєвропейських дифтонгоїдів

(другий компонент приголосний)

- двн. gans; лат. anser; ст-сл. **гжсь**
- лат. pons; д-інд. panthan; ст-сл. **пжтъ**

лит. penki; гр. pente; ст-сл. ПАТЬ
 лит. zentas; лат. generis; ст-сл. ЗАТЬ

Уперше зробив висновок про носовий характер вимови звуків, які позначалися **ж**, **л**, відомий російський славіст О. Х. Востоков. Доказом носової вимови [ɔ] і [ɛ] є їх чергування у споріднених словах зі сполученням звуків з **м** і **н** (**сема** — **семена**), а також наявність в індоєвропейських мовах відповідних сполучень голосних о, е з носовими приголосними (див. таблиці).

Таблиця 1.

Праслов'янська	Старо слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоєвропейські мови
*ɛ < *-en, *-em перед приголосн. *svetъ < *k'uentas	СВАТЬ	пол. święty укр. святий хорв. sveti серб. свети	лит. šventas
*ɛ < m', n' перед приголосн. *rametъ	ПАМАТЬ	пол. pamięć укр. пам'ять болг. памет хорв. pamet	лит. at-mintis (спогад) лат. mēns, mentis гот. gamunds (пам'ять)
*ɛ < *-ēn, *-ēm в закінченнях Зн. в. одн. *tɛ < *tɛem	ТА	пол. cię хорв. te	санскр. tvām
*ɛ < *-iōns, *-iāns, *-iōns у закінченнях дієприкм. тепер. часу *znaję < *g'nōiōns або *g'nōiōns	ЗНАТА	рос. зная пол. znając хорв. znajući	

Таблиця 2.

Праслов'янська	Старо слов'янська	Сучасні слов'янські мови	Індоевропейські мови
*ǫ < *-on, *-om, *an, *am перед приголосн. *ber ǫтъ < *bheronti *ǫgъль < *angulos	БЕРЖТЪ ЖГЪЛЬ	пол. biorą укр. беруть хорв. беру серб. беру пол. węgiel укр. вугіль	гр. φερωντί лат. angulus
*ǫ < *ām дієприкм. ж. р. у 3н. в. одн. *berǫtję < bherontjam	БЕРЖШТЖ	пол. biorąca рос. берущую	гр. φερου
*ǫ < *m, *n (перед приголосн.) dǫti < *dъmti (*dъmę < *dъmti)	ДЖТИ	пол. dać укр. дуги	

У певних позиціях носові могли чергуватися між собою або зі сполученнями, з яких вони походили. До нашого часу носові голосні збереглися тільки у польській мові, але вони не завжди відповідають характеру і місцю праслов'янських носових, а залежать від внутрішньої системи польського вокалізму.

Таблиця 3. Походження голосних звуків слов'янських мов

№ п/п	Голосний звук	Походження голосного	Приклади і відповідники
1	2	3	4
1	→ А →	1) *ā, *ō 2) *ē після м'яких приголосних *j, *z, *č, *zd', *št'	1) ст. сл. мати , пор. лат. <i>māter</i> 'мати'; ст. сл. дати , пор. лат. <i>dōno</i> 'дарую' 2) ст. сл. дыш-а-ти *dyš-ē-ti < *dyh-ē-ti, пор. лит. <i>dūsėti</i> ; ст. сл. вид-ѣ-ти , лат. інф. на <i>ēre</i> : <i>vidēre</i>
2	О →	*ǎ, *ǫ	ст. сл. морѣ , пор. лат. <i>māre</i> 'море'; ст. сл. око , пор. лат. <i>ōcūlus</i> 'око'

3	→ Ы (у) →	1) * <i>ū</i> перед приголосним і в кінці слова 2) * <i>ū</i> < * <i>ō</i> у кінці слова	1) ст. сл. сынѣ , пор. давньоінд. <i>sūnīh</i> ст. сл. мышь , пор. лат. <i>mūs</i> * <i>ū</i> > * <i>ūl</i> , * <i>ū</i> > ъ, * <i>l</i> > * <i>v</i> : свекры і свекръѵе 2) ст. сл. камы < * <i>katū</i> * <i>katūn</i> < * <i>katōn</i>
4	→ Є →	1) * <i>ě</i> 2) * <i>ǫ</i> (після * <i>j</i> , * <i>ž</i> , * <i>č</i> , * <i>š</i>)	1) ст. сл. медь , пор. лит. <i>mėdys</i> 2) ст. сл. наз. одн. ср. р. морк , лат. <i>māgē</i>
5	→ → І → →	1) * <i>ī</i> 2) * <i>ī</i> після м'якого приго- лосного 3) * <i>jь</i> , * <i>jī</i> або <i>jŭ</i> на початку слова 4) * <i>oi</i> у кінці слова при спадній інтонації 5) * <i>eĭ</i> в кінці слова перед приголосним	1) ст. сл. три , лат. <i>trīginta</i> 'тридцять'; 2) ст. сл. шнти , пор. гот <i>siūjan</i> , лит. <i>siūti</i> 3) ст. сл. нго , пор. лат. <i>jūgūt</i> 4) ст. сл. ми < * <i>moĭ</i> ; ст. сл. видь , пор. лит. <i>vūidas</i> 'обличчя' 5) ст. сл. ити , пор. лит. <i>eiti</i>
6	→ → Ѥ (ѣ) →	1) * <i>ē</i> 2) * <i>terĭ</i> > * <i>trēt</i> > * <i>trĕt</i> 3) * <i>oi</i> при висхідній інто- нації	1) ст. сл. сѣма , пор. лат. <i>sēmēn</i> 2) ст. сл. брѣгъ < * <i>brēgъ</i> < * <i>bergъ</i> 3) ст. сл. цѣна < * <i>kōĭna</i> , пор. лит. <i>kaĭna</i> 'ціна, відплата'
7	→ Ѧ →	1) * <i>ū</i> 2) * <i>ū</i> < * <i>ō</i> у кінці слова	1) ст. сл. дѣѵа , пор. лат. <i>dūō</i> 2) ст. сл. градъ , пор. лат. <i>hortūs</i> < * <i>hortōs</i>
8	→ Ь	1) * <i>ī</i>	1) ст. сл. вѣдова , пор. лат. <i>vidua</i> ; ст. сл. дѣнь , пор. лат. <i>dies</i>
9	→ ѦҀ (Ѧ)	1) * <i>oi</i> < * <i>ōl</i> , * <i>āl</i> перед при- голосним	1) ст. сл. пловѣти 'пливти', пор. лит. <i>plauti</i> ; ст. сл. оухо , пор. лат. <i>auris</i> , лит. <i>ausis</i>
10	→ Ѧ (Ѧ)	1) * <i>om</i> , * <i>on</i> перед приголосним	1) ст. сл. зѵжкъ * <i>zvon-kъ</i> , пор. давньор. зѵоуќъ > зѵонъ
11	→ Ѧ (Ѧ)	1) * <i>em</i> , * <i>en</i> перед приголосним	1) ст. сл. дѣсѵтъ , пор. лат. <i>decem</i>

Початково система голосних старослов'янської мови складалася з 11 фонем, які за місцем творення і ступенем піднесення спинки язика до піднебіння можна класифікувати таким чином:

Ряд	передній	непередній	
		середній	задній
Піднесення			
високе	[i] — и, ї	[ы] — ы	[у] — оу, ѱ
середньовисоке	[ѣ] — ѣ	[ѡ] — ѡ	
середнє	[e] — e [e̞] — ѧ		[o] — o, ѡ [q] — ж
низьке	[ä] або [ě] — ѣ		[a] — а

Голосні оу і о вимовлялися з витягнутими вперед губами. Тому вони називаються лабілізованими голосними (від латинського labium = губа). Решта голосних були нелабілізованими.

За способом творення розрізнялися ротові і носові голосні. Голосні ѧ, ж називалися носовими, бо при їх вимові повітря вільно проходить через ніс, а всі решта голосні були ротовими.

Голосні фонеми старослов'янської мови розрізняються також за тривалістю звучання. За цією ознакою можна виділити три групи фонем: довгі (и, ы, оу, а, ѧ, ж, ѣ), короткі (e, o), редуковані, або над короткі (ѡ, ѡ). Голосні e, o були короткими історично, але вже в старослов'янській мові ця їх короткість практично не відбивалася. Тільки редуковані були помітно коротшими від інших звуків.